

Serbest Cumhuriyet Fırkasına İlişkin İngiliz Büyükelçiliğinin Değerlendirmeleri

Ufuk ERDEM

Yrd. Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
E-mail: ufukerdem@ardahan.edu.tr

Geliş Tarihi: 18-11-2015 Kabul Tarihi: 30-03-2016

ÖZ

ERDEM, Ufuk, **Serbest Cumhuriyet Fırkasına İlişkin İngiliz Büyükelçiliğinin Değerlendirmeleri**, CTAD, Yıl 12, Sayı 23, (Bahar 2016), s. 279-302.

1876 yılında ilan edilen I. Meşrutiyet ile Osmanlı Devleti yönetim anlamında kısa süreli de olsa (yaklaşık bir yıl) parlamenter sistem ile tanışmıştı. Otuz yıllık kesintiden sonra II. Meşrutiyet ilan edilmiş ve parlamenter sistem yeniden işletilmeye başlanmıştı. II. Meşrutiyet Dönemi ile Türk siyaset tarihinde ilk defa çok partili hayata geçiş sağlanmıştı. 23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisinin (TBMM) ilk yıllarında ise iktidarı temsilen Birinci Grup ve muhalefeti temsilen İkinci Grup teşkil edilmişti. Birinci Grup 1923'te Cumhuriyet Halk Fırkasını kurmuş, bu fırkayı TBMM'nin ilk muhalefet partisi olan ve sadece yedi ay yaşayan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası takip etmişti (1924-1925). 1930 yılının Ağustos ayında ise sadece üç ay yaşayacak olan ikinci muhalefet partisi Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Bu makalede Serbest Cumhuriyet Fırkasının kuruluşu, kitlelerin partiye yoğun bir ilgi göstermesi nedeniyle Cumhuriyet Halk Fırkasının iktidarı kaybetme endişesi ve partinin kapatılma süreci İngiliz belgeleri ışığında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler. İngiltere, Türkiye, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası, muhalefet..

ABSTRACT

ERDEM, Ufuk, **Assessments of the British Embassy on Free (Liberal)**

Republican Party, CTAD, Volume 12, Issue 23, (Spring 2016), pp. 279-302.

The Ottoman State got acquainted with parliamentary system in terms of administration even for a short time (approximately one year) through the First Constitutional Era declared in 1876. Following a thirty years of interruption, by declaration of the Second Constitutional Era the parliamentary system had once again been executed. The Second Constitutional Era provided a transition to the multi party system for the first time in Turkish political life. In the early years of the Turkish National Grand Assembly (TGNA) which was opened on 23 April 1920, two groups - the first one represented the government and the second one represented the opposition- were formed. The First Group founded the Republican People's Party and the Progressive Republican Party which was the first opposition party with only a seven months lifetime, followed it (1924-1925). In August 1930 the second opposition party entitled the Free (Liberal) Republican Party which survived for only three months was founded. In this article, foundation of the Free (Liberal) Republican Party, concern of the Republican People's Party for the loss of government due to the popular support towards the recently established party and the closure process of the party will be discussed in the light of British records.

Keywords: British, Turkey, Free (Liberal) Republican Party, Republican People's Party, opposition.

Giriş

1876 yılında ilan edilen Kanun-i Esasi ile Osmanlı idari sisteminde değişiklik yaşanmış “mutlak” idarenin yetkileri kısıtlanmış ve halkın -kısmen de olsa- yönetime katıldığı “meşrutî” idare hayata geçirilmişti. Ancak bu dönem uzun soluklu olmamış ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sebep gösterilerek II. Abdülhamit tarafından meclis tatil edilmiştir.¹ Yeniden meşrutî idarenin ilan edilmesi ise 1908 yılında gerçekleşmiş, böylelikle pek çok siyasi partinin kurulduğu bir dönem başlamıştır.² Bununla birlikte bu siyasi partiler yönetim anlamında fazla bir değer getir(e)mediği gibi yönetimde ortaya çıkan kısa ömürlü kabineler de ülkeyi siyasî istikrarsızlığa sürüklemişti.³ Bu siyasî istikrarsızlıkta ilk başlarda ortaya çıkmayıp ülkeyi perde arkasından yönetmeye çalışan İttihat ve

---

¹ Meclisin geçici tatili 30 yılı aşkın bir zaman sürmüştü. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sina Akşin, Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusan, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt (C): 26, Sayı (S): 1, Ankara 1970, s. 19-39.

² II. Meşrutiyet dönemi kurulan partiler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler - İkinci Meşrutiyet Dönemi-*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007; İlhami Soysal, “Türk Siyasal Yaşamında Yer Almış Başlıca Siyasal Dernekler, Partiler ve Kurucuları”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul, 1983, s. 2010-2011.

³ İkinci Meşrutiyet Dönemi hükümetleri ve programları için bkz. İhsan Güneş, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012, s. 57-136.

Terakki'nin rolü büyüktü. İttihat ve Terakki'nin dizginleri eline alması 1913 Bâb-ı Ali baskınıyla gerçekleşmiş, böylelikle ülkenin kaderine el koyan parti Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devlet idaresinin tek hâkimi olmuştu.

23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisinin açılması her anlamda bir dönüm noktasıydı. Meclisin amacı kurtuluşu sağlamaktı ama aynı zamanda yeni bir idarenin de temelleri atılıyordu. İlk Meclisteki yapısal farklılıklar⁴ dolayısıyla bir konu hakkında karar alınması veya bir mebusun vekil (bakan) seçilmesi konusunda bir takım sorunlar çıkabiliyordu.⁵ Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa meclisten karar çıkartmanın (karar yeter sayısı) giderek zorlaşmaya başlaması üzerine 1921'de Müdafaa Hukuk Cemiyetlerini, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti altında birleştirip bir grup -birinci grup- oluşturmuştu.⁶ Bu dönem henüz bir partileşme süreci olmamakla birlikte Mustafa Kemal Paşa'ya muhalif olanlar ise İkinci Grup⁷ adıyla bir araya toplanmışlardı.⁸

Milli Mücadele süresince birbirinden ayrılmayan, ortak payda olan “vatanı kurtarmak” düşüncesinde birleşen kadro ise cumhuriyetin ilanından sonra yapılan düzenlemelerde/inkılaplarda bir takım farklı düşüncelerle, yöntem ve benimsenen yol konusunda bazı anlaşmazlıklara düşmüşlerdi.⁹ Böylelikle kurtuluşun sonra öncelikle Türk siyaset tarihinin ilk partisi olan Halk Fırkası/Partisi kurulmuş (1923) ve nihayetinde fikir ayrılıkları yeni bir parti oluşumunu ortaya çıkarmıştı.¹⁰ 1924 yılında cumhuriyet dönemi Türk siyaset

---

⁴ Büyük Millet Meclisi milletvekillerinin sosyolojik yapısı için bkz. İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009, s. 73-121.

⁵ Birinci Büyük Millet Meclisinde çoğunluğun ne olduğu, görüşme yeterli sayısının ne olması gerektiği, karar yeter sayısının durumu sürekli tartışılmıştır. 5 Eylül 1920 tarihli Nisab-ı Müzâkere Kanunu (İç Tüzük Kanunu) ile çoğunluk meselesi çözülmeye çalışılmıştır. Yavuz Aslan, *TBMM Hükümeti Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s. 20. Ancak Meclisin çıkarmış olduğu Nisab-ı Müzâkere Kanunu'yla da parlamentodaki işleyiş tam olarak sağlanabilmiş değildi.

⁶ Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Grubu hakkında bkz. Zeki Çevik, *Milli Mücadele'de "Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na" Geçiş*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.

⁷ İkinci Grup ve muhalif faaliyetler konusunda bkz. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

⁸ Meclisi oluşturan kişi ve grupların sosyoekonomik ve kültürel yapılarından kaynaklanan düşünce ayrılıkları ve bunların meclise yansması konusunda bkz. Güneş, *age.*, s. 175-214.

⁹ İkinci gruba dahil olmayıp muhalefet yolunu tutan önemli isimler arasında Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Refet Bele, Adnan Adıvar gibi isimler bulunmakta olup, Terakkiperver Cumhuriyet Halk Fırkası bu ekip tarafından kurulmuştu.

¹⁰ Yaşanan fikir ayrılıkları konusunda Zürcher, cumhuriyetin ilanını ilk muhalefet partisinin kurulmasında kırılma noktası ve en önemli etken olarak görmekteydi. Erik Jan Zürcher, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, 4.Baskı, İstanbul, 2013, s. 53; Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kuruluş ve kapatılış sürecinin

tarihinin ilk muhalefet partisi olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) kuruldu. Ancak parti kısa süre (yaklaşık 7 ay) içerisinde dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle kapatıldı. TCF'nin kapatılmasından sonra da çoğulcu siyasal hayat arayışları devam etmiş ve nihayetinde bağımsız bir düşünce ile yapılanan TCF'nin aksine kontrollü bir şekilde Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) kur(dur)ulmuştur (1930).¹¹ Bu yeni parti ise TCF ömrünün yarısı kadar yaşayacaktı.

Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kurulması

Tek partili sistem hükümet icraatlarını kontrolsüz hale getirdiği gibi, muhalefet anlayışının olmaması da yeni cumhuriyetin önemli bir problemiydi.¹² Diğer taraftan Avrupa kamuoyu da tek partili rejimi ve tek liderli bir idare anlayışını demokrasi ruhuna uygun bulmuyor, çok partili hayattan uzak otoriter bir rejim olarak tanımlıyor ve Sovyet rejimi ile karşılaştırıyordu.¹³

1929 Dünya Ekonomik Buhranı¹⁴ patlak verdiği zaman Türkiye'deki siyasi rejimin önünde iki yol vardı: Ya burjuva demokratik hak ve hürriyetlerin iadesi

---

basındaki yankıları konusunda bkz. Nevin Yurdsever Ateş, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Der Yayınları, İstanbul, 1998, s. 111-172.

¹¹ Tunaya, 1924-1925 yıllarında faaliyet gösteren TCF'yi spontane bir kuruluş olarak nitelendirirken, SCF'yi tepeden inme ve direktifli bir kuruluş olarak ifade etmektedir. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2009, s. 273. Hakkı Uyar da TCF ile karşılaştırıldığında SCF'nin kuruluş ve örgütlenişinin yapay özellikler taşıdığını belirtmektedir. Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 120.

¹² CHF'nin bölgesel ve yerel temsilcilerinin otoriter tavırları, bunlara eşlik eden kayırmacılık ve yolsuzluklar, insan haklarının hiçe sayılması ve hükümetin reform politikaları yaygın bir öfkeye neden olmaktadır. Otoriter yapısı nedeniyle halk kitlesiyle iletişim kuramayan CHF bu hoşnutsuzluğu gidermek için esaslı olanaklara sahip değildi. Ülkedeki bunalım Meclisteki canlı tartışmalara hiç yansımıyordu. Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, 30. Basım, İstanbul, 2015, s. 263-264.

¹³ Sovyet Rejimi: Karşılaştırma yapılan dönem itibarıyla Sovyet Rusya'da Komünist Parti tek parti olarak iktidara sahipti. Komünist Parti hükümetin siyasetini kendisi tayin etmekteydi. Bütün önemli meselelerde kararları parti alır, hükümet de bunları tasdik ederdi. Hükümet ve parti bir bütün telakki edildiğinden aralarında herhangi bir fikir uyuşmazlığı olmazdı. Kısacası Parti nihai iktidara sahip olan tek siyasî teşkilattı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ülker Gürkan, "S.S.C.B. Siyasî Rejiminin Ana Hatları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 21, S. 1, 1964, s. 155-198; Osman Okyar-Mehmet Seyitdanhoğlu, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007, s. 65.

¹⁴ 1929 Dünya Ekonomik Buhranı: Kuzey Amerika, Avrupa ve dünyanın sanayileşmiş bölgelerini 1929'da saran ve tüm dünyayı etkileyen ekonomik çöküntüdür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Alev Gözcü, *1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye*, Libra Kitap, İstanbul, 2013.

ile rejimi yumuşatmak ya da büsbütün sertleşmek. Bunlardan ilki tercih edilerek Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulması denendi.¹⁵

SCF'nin kuruluşu ile hedeflenenler genel anlamda şöyledir:

“Muhalefet partisi; a) İçeride ve dışarıda tek partili rejimin ortaya çıkardığı görüntüyü kaldıracak, b) Batı Avrupa ülkeleri ama özellikle Fransa ile olan ilişkilerin geliştirilmesi için yeni bir manivela imkânı sağlayacak, c) Başbakan İsmet İnönü'nün rejim içindeki rakipsiz konumuna son verecek, d) Yalnızca Meclis içinde belirli sınırlılıklar dâhilinde hükümeti denetleyebilecek, e) Meclis içi denetim organı olmaktan çok, elitler arasında bir denge işlevi görecekti.”¹⁶

SCF kuruluş aşamasındayken İstanbul İngiliz Elçiliğinde ikinci sekreter/kâtip olarak görev yapan Alex K. Helm Dışişleri Bakanlığına bir telgraf göndererek Türkiye'deki iç siyaset hakkında şu bilgileri verecektir: “Gazi'nin (Mustafa Kemal)¹⁷ yakın arkadaşlarını da içeren ve yeni bir parti olarak kurulan Serbest ya da Liberal Cumhuriyet Partisi için Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Fethi Bey istifa etti. Konuya Gazi ve İsmet Paşa arasında artan uyumsuzluk açısından bakıldığında bu durum sürpriz değildir. Haber, iş ve finans çevreleri tarafından duyulmuş olmakla beraber partinin organizasyonu biraz zaman alacaktır.” Ayrıca bu telgrafa 11 Ağustos 1930 tarihli Times gazetesinin Fethi Bey ve SCF ile ilgili İstanbul'dan yapmış olduğu şu haber de eklenmişti:

“Aynı 1923 yılında olduğu gibi Fethi Bey şimdi de başbakanlığı hedeflemektedir. Yalova'dan Ankara'ya istifa telgrafı gönderdi ve istifası kabul edildi. O, Liberal Cumhuriyet anlamı taşıyan Serbest Cumhuriyet Partisinin tam anlamıyla laik olacağını duyurdu. Son Nisan ayında hükümete karşı amansız bir kampanya yürüten Yarın gazetesi Fethi Bey'in parti programında ana noktaların ne olacağını açıkladı.¹⁸ Bu noktalar; ekonomik ve malî reform, vergilendirmede yeni bir sistem, düşünce ve basın özgürlüğü, iş üzerindeki devlet kontrolünün

---

¹⁵ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s. 175. Falih Rıfki SCF'yi bir deneme olarak nitelendirdiği gibi SCF'nin meclisin havalandırılması için kurulduğunu da ifade etmektedir. Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul, basım tarihi yok, s. 579-581.

¹⁶ Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 627.

¹⁷ Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadele sırasında Gazi unvanını aldıktan sonra –ki bu unvanı çok sevdiği anlaşılıyor– artık Gazi Mustafa Kemal Paşa, Gazi M. Kemal Paşa ve nihayet Gazi Paşa olarak yazılacak, anılacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ö. Alkan, “En çok Bildiğimizden Kuşkulamak -2: Mustafa'dan Kamâl'a Atatürk'ün İsimleri” , *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 204, Aralık 2010, s. 23-31.

¹⁸ Yarın gazetesi ile Serbest Cumhuriyet Fırkası arasındaki ilişki dolayısıyla yeni partiye muhalif bazı kesimler gazeteyi SCF'nin yayın organı olarak nitelendiriyordu. Gazete ya da SCF ise böyle bir durum olduğuna dair herhangi bir resmi açıklamada bulunmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halis Çanakçı, *Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Yarın Gazetesine Yansıması*, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008, s. 31, 39-41.

hafifletilmesi yönünde olacaktı. Aynı zamanda yeni partinin, Avrupa ile daha yakın bir işbirliği ve yabancı sermayeye karşı daha hoşgörülü bir tutumun savunucusu olacağı söyleniyor.

Fethi Bey'in güç kazanmak için şu anda ne beklediği belli değildir. O, TBMM üyesi (milletvekili) değil, ancak bu durum kolayca çözülebilir.¹⁹ Fethi Bey, Gazi'ye kulak veren birçok nüfuzlu milletvekilinin desteğine sahip. Bütün milletvekilleri Halk Partisine bağlı olsa da onların hemen Liberal Cumhuriyetçilere transfer olabileceklerini düşünmek gerekir. Buna karşın şüphesiz Fethi Bey'in kampanyasını, Gazi Paşa'nın Halk Partisi başkanlığından çekilmemiş olması zorlayacaktır.

Başbakan General İsmet Paşa, Yalova'dan Ankara'ya döndü. İsmet Paşa, yeni partinin kurulmasında Maliye ve Adalet Bakanlıkları üzerine yapılan olumsuz eleştirilerin etkisi ve kendisine yöneltilen başarısız politika tenkitlerinin farkında olmakla beraber Fethi Bey'e karşı görünüşte samimi davranmıştır. Fethi Bey'in Gazi Paşa ile yazışmalarında ülkenin malî politikaları ve yargı konularına dair endişelerini ifade ettiği bilinmektedir. Hatta o, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra ekonomik anlamda hiçbir somut adımın atılmadığını ifade etmiştir.

Şimdiye kadar yaşanan gelişmelerden kamuoyunun yeni parti oluşumu ihtimalinden ve basının da Fethi Bey'in yeniden siyasal yaşama dönmesinden memnun olduğu anlaşılmaktadır. Bunun somut bir sonucu olarak, Türk hisse senetlerinin değerinde belirgin bir artış olmuştur. Ayrıca Osmanlı Borç Meclisi (Eski Osmanlı İmparatorluğu'nun Taksim Edilmiş Kamu Borçları Meclisi), Fethi Bey başkanlığında kurulacak bir hükümet ile daha kolay müzakere edilebileceğini düşünmektedir.²⁰

Alex K. Helm SCF'nin kurulma günlerinde gelişmeleri anlık olarak İngiltere Dışişleri Bakanlığına bildirmiştir. Helm gönderdiği telgraflarda şu

---

¹⁹ Gazetede yer alan haberde de belirtildiği gibi Fethi Bey'in milletvekili olmama problemi kısa sürede halledilmiştir. Gümüşhane Milletvekili Cemal Hüsnü (Taray) Bey, Bern elçiliğine atanmış ondan boşalan yere de Fethi Bey seçilmiştir. Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap 1. Bölüm, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, Ankara, 2005, s. 296.

²⁰ The National Archives (TNA), Foreign Office (FO), 371/14854. Mr. Helm'den Dışişleri Bakanlığına (Foreign Office) 10 Ağustos 1930. Times gazetesi dışındaki İngiliz gazetelerinin Fethi Bey ve yeni parti kuruluşu hakkında çok fazla haber yapmadıkları görülmektedir. Birkaç haber örneği şöyledir: *Yorkshire Post and Leeds Intelligencer*, 22 Ağustos 1930, s. 8; Fethi Bey'in İzmir konuşması hakkında *Hartlepool Mail*, 5 Eylül 1930, s. 10; Fethi Bey'in özgürlüklerle ilgili düşünceleri *Western Morning*, 8 Ekim 1930, s. 7. Bu gazetelerin dışında Hariciye Vekâletinin (Dışişleri Bakanlığı) de SCF hakkında dış dünyada yapılan haberleri toplayıp çevirilerini yaptığı görülmektedir. Hariciye Vekâletinin toplamış olduğu gazeteler ve çevirileri için bkz. Koçak, *a.g.e.*, s. 180-191, 201-202. Koçak, SCF'nin yabancı basında çıkan haberlerin tercümelerini tesadüfi olarak Başbakanlık Cumhuriyet Arşivindeki çeşitli dosyalar içerisinde bulmuştur (s. 624). Bu haber takiplerinden anlaşılan Hariciye Vekâletinin yeni partinin kurulması ile başlayan süreçte Türkiye'ye dışardan bakışın nasıl olduğu ve dış dünyada daha önce yönetsel olarak Türkiye'de "diktatörlük" algılayışının değişip değişmediği ile yakından ilgilidir.

değerlendirmelerde bulunmuştur: “Ben çok güvenilir bir kaynaktan aldığım bilgiye göre Gazi’nin yeni partiyle ilgili niyeti, İsmet Paşa ile bakanlarının tasfiye edilmesi ve Fethi Bey’e tam özgürlük içerisinde kendi çalışma arkadaşlarını seçme şansının verilmesine yöneliktir. Halk Partili muhtemelen 40 ya da 50 üye Gazi’nin talimatıyla tek seferde yeni partiye katılacak ve zamanı geldikçe diğerleri de bunları takip edecek. Bütün mesele elbette sistemli bir şekilde düzenlenmiş, nihai kararın temelleri Gazi ve İsmet Paşa’nın 7 Ağustos’ta Yalova’da bulunduğu toplantıda atılmıştır.”²¹

Alex Helm, SCF’nin kuruluşu ve devamındaki gelişmeleri önemli gördüğünden olsa gerek, İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur Henderson’a²² uzun bir telgraf göndermişti. Helm, Türkiye’deki siyaset ile ilgisi olanlar haricindekilerin son beş yıldır Paris’te Büyükelçilik görevini yürüten Fethi Bey’in yeni bir parti kurmak amacıyla görevinden istifa etmesini sürpriz olarak gördüğünü yazmaktaydı. Ayrıca partinin kuruluşunda Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’in baş aktör olduğunu, partinin alışılmadık bir moda ile bir mektuplaşma sonucu kurulduğunu ve cumhurbaşkanının demokratik ideallere, cumhuriyetçi fikirlere dayanan bir muhalefet partisinin genel bir iyileşmeyi sağlayacağı düşüncesinde olduğunu ifade etmekteydi.

Helm, partinin kuruluş aşamasında bütün basının ve bazı milletvekillerinin Yalova’ya akın ettiğini, son birkaç gün içerisinde röportajlar, görüşmeler, mektuplar ve sözde programların sürekli bir akış içerisinde olmasını iyi bir kurgu olarak nitelendirmekteydi. Ona göre bir büyükelçinin hükümetin neredeyse tüm eylemlerini eleştiren açık mektubunu bir gazeteye göndermesi, devlet başkanının da dünya siyaset tarihinde ender görülebilecek şekilde büyükelçinin tekliflerini onaylayarak cevap vermesi oldukça şaşırtıcıydı.²³

---

²¹ TNA, FO, 371/14854. İstanbul İngiliz Elçiliğinden Dışişleri Bakanlığına, 10 Ağustos 1930. Her ne kadar Helm parti kuruluşu için 7 Ağustos’ta temellerin atıldığını ifade etse de İsmet İnönü tarih vermeden sürecin çok daha öncesinde başladığını belirtmektedir. İsmet İnönü, *İsmet İnönü’nün Hatıraları Cumhuriyetin İlk Yılları I (1923-1938)*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 109-110.

²² Arthur Henderson: İngiltere İşçi Partisi mensuplarından olup, 1929-1931 yılları arasında İngiltere Dışişleri Bakanlığı görevini yürütmüştür. Henderson dünyanın silahsızlandırılmasına yönelik aktif çalışmalarda bulunması dolayısıyla 1934’te Nobel Barış Ödülü’ne layık görülmüştü. Ayrıntılı bilgi için bkz.

http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1934/henderson-bio.html Erişim Tarihi (E.T.) 08.09.2015.

²³ Helm, Fethi Bey’in mektubundan mevcut hükümetin genel politikalarının yanı sıra özellikle finansal politikalarının eleştirildiğini, ülkede yaşananların ürkütücü olduğunu, demokrasi kültürünün ve girişimcilik ruhunun öldürülmesinde suçun tek parti sistemi üzerine yüklendiğini alıntılıyordu. Fethi Bey mektubunda yeni parti oluşturma niyetini açıkladığı zaman tam olarak cumhuriyetçi, eleştiriye açık, iç ve dış politikaların yanı sıra özellikle ekonomide Halk Partisinden

Alex Helm telgrafında Başbakan İsmet İnönü'nün yeni partiye olan yaklaşımını da değerlendirmiştir. Buna göre İsmet İnönü, Yalova'daki toplantıda hazır bulunurken, Ankara'ya dönüş için yola çıkmadan önce Fethi Bey ile fotoğraflanmış ve yeni partiye başarı dileklerini içeren bir röportaj vermişti. Helm bu durumu dış dünyaya karşı göstermelik bir senaryo olarak yorumlamaktaydı. Diğer taraftan yeni partinin kurulması ile bir iktidar değişikliği gündeme gelmişti ve Gazi böylesi bir hükümet değişikliğine taraftar olduğu gibi İsmet Paşa'yı da ikna ettiğine dair söylentiler çıkmıştı. Bu söylentilerin asılsız olduğunu ifade eden Helm, Halk Partisi içerisinde çok yakın temasları olduğunu söylediği bir muhbirin kendisine Mecliste muhalefete asla tahammül edilemeyeceğini, İsmet Paşa'nın eleştiriye sebep olan hükümet politikalarını savunacağını söylediğini yazmaktaydı. Bu noktadan hareketle aldığı istihbaratın doğruluğuna dikkat çeken Helm kısa bir süre sonra İsmet İnönü'nün Mecliste iktidar değişikliği kararının ancak ulus iradesiyle alınabileceğine dair bir konuşma yaptığını yazmıştır.

Alex Helm, yeni partinin kuruluşu sırasında Gazi'nin tarafsız bir politika izleyeceğini belirttiğini ifade etmekle beraber Gazi'nin İsmet Paşa'ya nazaran Fethi Bey'e daha sempatiyle yaklaştığı görüşündedir. Helm bu görüşünü ismini vermediğini bir milletvekilinden aldığı istihbarata dayandırmaktaydı. Bu milletvekili Helm'e yeni partinin yasal olarak kurulmasından sonra Gazi'nin yakın dostlarının partiye katılacağı bilgisini de vermişti. Hatta milletvekilinin kendisi de şimdi ya da daha sonra yeni partiye katılıp katılmayacağını öğrenmek için beklediğini itiraf etmişti.

Helm, telgrafında basında çıkan haberlere dair de bilgilendirmeler yapmıştı. Buna göre yeni partinin programı hakkında bir şeyler söylemek için erken bir zamandı. Genel eğilim olarak partinin isminin "Liberal Cumhuriyet" olması beklenmekteydi. Parti programı olarak Fethi Bey'in gazetelere verdiği demeçlerden adli ve malî sistemlerin yeniden örgütlenmesi, basın ve ticaret özgürlüğü, gerçekleştirilmesi mümkün görünmeyen demiryolu inşaat programının değiştirilmesi ve tek dereceli seçim sistemine dair söylemler ön plana çıkmaktaydı.

Alex Helm, telgrafının son kısmını ise gelecek ile ilgili bir takım değerlendirmelere ayırmıştı. O, ilk olarak hükümet değişikliği için bir yıl sonra yapılacak seçime işaret etmekte ve İsmet Paşa'nın sağlık durumunun iyi

---

farklı politikalar takip edeceğini duyurmuştu. Helm, Fethi Bey'in mektubuna cevaben Gazi'nin büyük ölçüde kendi konumunu ve vazifelerini ele alarak Fethi Bey'in Halk Partisine yönelik eleştirilerini iyi karşılayıp konuyu kapattığını ifade etmekte ve Cumhurbaşkanı'nın cevabi mektubunu gerçek noktalara değinmeyerek sadece geçiştirme amaçlı yazdığını dile getirmekteydi. Helm'in gözüyle karşılıklı mektup teatisi sadece durumu güvenli bir şekilde idare etmek için kurgulanmıştı. Bu mektuplar için bkz. *Cumhuriyet*, 11 ve 12 Ağustos 1930.

olmamasının yanı sıra hazineyi boş ve hükümeti gözden düşmüş olarak tanımlamaktaydı. Helm, bütün gelişmelere rağmen eğer Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal bir değişiklik istemezse bu anlamda bir girişimin başarıya ulaşması mümkün görmemekteydi. O, Cumhurbaşkanı'nın böyle bir değişikliğe taraftar olmaması durumunu ise son altı yıl boyunca İsmet Paşa'nın karakteri ve Türkiye güvenliği için almış olduğu sert tedbirlere dayandırmaktaydı. Ancak bu süre zarfında belirli zorlamalar olmuş ve kırılma noktasına ulaşılmadan önce bir rahatlama dönemi gerekebilirdi ve bu dönem Türk siyaseti için bir rahatlama dönemi olabilirdi. Bu rahatlama dönemi için Helm'e göre de en iyi başbakan adayı Fethi Bey'di. Çünkü Fethi Bey dış dünyanın isteklerine cevap verebilecek nitelikteydi. Ancak Helm gözden kaçırılmaması gereken bazı noktalara da dikkat çekmekteydi. Özellikle böylesi bir değişikliğin herkes tarafından iyi ve güzel karşılanmasını beklemek hayalcilikti. İsmet İnönü yanında yer alan vekillerin kendi şefleri tarafında bulunması Fethi Bey'i zorlayacaktı. Bütün bunlarla birlikte Helm, İsmet İnönü'nün yarım yamalak da olsa demokratik bir hükümet için hazır olduğunu ifade etmesi, Gazi'nin ima ettiği her şeye tahammül edeceğini göstermesi ya da gerçekten liberal bir hükümetin belirli bir süre ülkenin iyiliği için gerekli olacağını söylemesiyle yeniden aranan adam olacağı görüşündeydi.²⁴

İngiliz Büyükelçisi George Clerck ise Türkiye hakkında hazırlamış olduğu 1930 tarihli yıllık raporunda -Helm'in görüşlerine de destekler nitelikte- SCF'nin Türkiye'deki baskıcı politikalar, ekonomik zorluklar ve insanlar arasındaki hoşnutsuzluklar dolayısıyla kurulduğunu yazmaktaydı. Ayrıca Clerck siyasi ortamdaki genel hoşnutsuzluklar dolayısıyla İsmet Paşa'nın sorumlu tutulduğunu, Paşa'yı görevden uzaklaştırmak için Gazi'nin Fethi Bey'i cesaretlendirip cumhuriyetçi ve laik bir muhalefet partisi kurduğunu görüşündeydi.²⁵

Diğer taraftan İngiltere Dışişleri Bakanlığı, SCF'nin kuruluşu konusunda Dominyonlarını²⁶ (Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika Birliği,

---

²⁴ TNA, FO, 371/14854. Mr. Helm'den Mr. A Henderson'a (Dışişleri Bakanı) 12 Ağustos 1930. Mr. Helm, değerlendirmelerine ek olarak Gazi Mustafa Kemal Paşa ile Fethi Bey arasındaki mektup teatisini nüshalarını da Fransızca olarak Dışişleri Bakanlığına göndermiştir.

²⁵ TNA, FO, 371/15376 Annual Report on Turkey for 1930.

²⁶ Dominyon: Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra genellikle Avrupalı göçmenlerin yerleştiği, kendini yönetme ve temsili haklar konusunda İngiltere'nin diğer sömürgelerine nispeten daha geniş haklara sahip ülkelerdir. 1925 yılına kadar İngiltere Dışişleri Bakanlığına bağlı Dominyonlar için 1925'te ayrı Dominyonlar Bakanlığı kurulmuştur. İngiliz Sömürge sistemlerinin genel bir değerlendirmesi için bkz. Sibel Akgün, "İngiltere'nin Sömürge Yönetim Sistemi'nin Kıbrıs'ta Uygulanma Biçimi: Kavanin Meclisi", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 45, S. 4, Aralık 2012, s. 74-80.

İrlanda Bağımsız Devleti ve Newfoundland) da bilgilendirmiştir.²⁷ Anlaşılan İngiltere Dışişleri Bakanlığı, sonraki yıllarda Dominyonlarından Türkiye'ye görevlendirilmesi muhtemel personellerini şimdiden Türkiye'de yaşanan siyasî gelişmeler konusunda haberdar ediyordu.

Dönemin Amerikan Büyükelçisi Joseph Grew ise SCF'yi ortaya çıkan eleştiri yükünü kaldıracak, gerginliği azaltacak bir emniyet sübabı olarak nitelendirmekte, İsmet Paşa'ya karşı denge unsuru olarak görmekteydi. Grew, ayrıca Fethi Bey'in Fransız ekonomi çevreleriyle iyi ilişkilere sahip olduğunu, bu durumun ihtiyaç halinde Türkiye'nin Fransa'dan borç almasına yardım edebileceğini ya da Türkiye'nin Osmanlı'dan kalan borçları ödemede isteyeceği olası bir takım değişiklikleri kolaylaştıracağı düşüncesindeydi. Dolayısıyla böyle bir ortamda Fethi Bey'in parti lideri ya da başbakan olarak Ankara'da görev yapması önemliydi.²⁸

SCF'nin Programı ve İngilizlerin Görüşleri

SCF'nin parti programı resmî olarak yayınlanmadan önce İngiliz Büyükelçiliği, Dışişlerine parti programının; Balkan Birliği, batı ile yakın ilişkiler kurulması, basın ve ticaret özgürlüğü, yabancı sermaye teşviki, tekellerin kontrol altında tutulması gibi konuları içereceğini ifade etmiştir. Ayrıca bu düşüncelerin ve parti organizasyonun teşkilatlanması noktasındaki girişimlerin Fethi Bey milletvekili olmadığı için biraz zaman alacağı, ancak olası bir kabine krizinin ortaya çıkmasının da mümkün görünmediği eklenmiştir.²⁹ Diğer taraftan İstanbul İngiliz Elçiliğinden İngiltere Dışişleri Bakanlığına gönderilen başka bir rapora göre SCF ile ilgili olarak yeni partinin kurulma haberi iş ve finans çevrelerinde aşırı memnuniyetle karşılandığı ve borsada 13 puanlık bir yükseliş gerçekleştiği ifade edilmekteydi. Rapora göre yeni parti programının önemli noktaları ise şöyleydi:

- A- İç Politika
  - 1- Tekelin kaldırılması,
  - 2- Vergilendirmenin azaltılması,
  - 3- Doğrudan seçim yapılması (genel oy hakkı),
  - 4- Konuşma ve bireysel hareket özgürlüğü,

---

²⁷ SCF'nin kuruluşu hakkında Dominyonlara Türkiye'deki İngiliz Elçiliğinden gelen 2 sayfalık bir yazı örneği gönderilmiştir. *TNA*, FO, 371/14854. J. H. Thomas'tan Dominyonlara 21 Ekim 1930.

²⁸ Joseph Grew, *Atatürk ve Yeni Türkiye*, çev. Gülşen Ulutekin, Kamil Yüccoral, Gündoğan Yayınları, Ankara, 2003, s. 197-198.

²⁹ *TNA*, FO, 371/14854. İstanbul İngiliz Elçiliğinden Dışişleri Bakanlığına, 10 Ağustos 1930.

- 5- Tam bir serbestlik/özgürlük ve basın özgürlüğü,
- B- Dış Politika
  - 1- Batı ile iyi ilişkiler kurmak,
  - 2- Uluslararası olarak nitelendirilen politikalara paralel politika izlemek,
  - 3- Balkan ülkeleri ile dostluk kurmak,
  - 4- Ticaret özgürlüğü,
  - 5- Dış finansman ve yabancı sermaye konusunda iyi niyetli ve toleranslı davranmak,
  - 6- Bir Akdeniz politikası (Türkiye'nin bir Akdeniz devleti olduğunu unutmamak),
  - 7- Genel olarak dünya barışına yönelik politikalar takip etmek.

Fethi Bey'in bu politikaları sadece siyasî açıdan değil aynı zamanda ticarî ve malî açıdan da uygulanma olasılığı açısından dikkate değer bulunmaktadır. Yine yeni partinin politik eğilimde doğudan ziyade batıya yönelmiş olması ve sermayeye büyük önem vermesi de dönemin siyasî karakterine uygun görülmektedir. Nihayetinde İstanbul İngiliz Elçiliği finansal ve ticarî olarak, benimsenen liberal iktisadî anlayışı yılın tamamında uygulanabilir olarak nitelendirmekteydi.³⁰

Elçiliğin görüşlerine ek olarak Alex Helm'de Türkiye'deki siyasî hava ve iktidar değişikliği konularında çeşitli gazeteler, bazı muhabirler, diğer yabancı devlet temsilcileriyle yapmış olduğu görüşmelerden, Halk Partisi yetkilileri kurmuş olduğu temaslardan elde ettiği bilgileri İngiliz Dışişleri Bakanlığını iletmekteydi. Helm, yeni parti konusunda gazetelere de yansıyan bir olayı şöyle betimlemekteydi: “Gazi, Yalova'daki akşam yemeğinde ‘fırka savaşları’ yaşanacağını söyleyerek, bütün gazetelerde yayımlanan şu ifadelerde bulundu: ‘(Fırkaların) En çok kavgalı olduğu zamanlarda sizleri yuvarlak masamda toplayacağım. O zaman tekrar sırayla her birinize soracağım; sen ne dedin? Ne için dedin? Senin cevabın ne idi? Neye dayanıyordu? Bu benim için gerçekten büyük bir zevk olacak.” Bu satırlar ile Helm iki parti üzerindeki kontrolünün tamamıyla Gazi'nin elinde olmasının yanı sıra politika belirlemede arabulucunun ya da yönlendiricinin de Gazi olacağı görüşünü paylaşıyordu.

İlettiği bazı bilgileri Ankara'da Halk Partisi Genel Sekreteri (Saffet Arkan) ile aynı evi paylaşan bir milletvekilinden aldığını ifade eden Helm, bu milletvekilinin kendisine yeni partiye genel sekreter olup, iki genel sekreterin

---

³⁰ TNA, FO, 371/14854. İstanbul İngiliz Elçiliğinden Butler'e (Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı), 12 Ağustos 1930. Bu belgede Fethi Bey'in kuzeni ve yakın arkadaşı Ethem Bey'in yararlı bir iletişim ve bilgi kaynağı olduğu da ifade edilmektedir.

aynı evde yaşaması gerektiği şeklinde açıklamalarda bulunduğunu ancak bunu ciddiye almayan bir yaklaşım olarak gördüğünü belirtmekteydi. Helm oldukça iyi bir yerden aldığı ifade ettiği istihbarata göre ise Des Clozières ve Wyatt³¹ firmaları hükümetin geçici düzenlemesini kabul etmeselerdi, Fethi Bey Ağustos yerine Nisan ayında sahnede görünecekti. Helm'e göre hükümetin borç temsilcileri ile başarılı görüşmeler yapması yeni parti kurulması fikrini birkaç aylığına geciktirmişti. Alex Helm'in dikkat çektiği bir husus da malî konulara ilişkindi ve o, özellikle Fethi Bey'in iktidara hâkim olmasının Fransız malî çevreleri tarafından bir zafer olarak nitelendirileceği görüşündeydi. Diğer taraftan Fethi Bey'in malî konulardaki bazı eleştirilerinde İngiliz siyasetçilerden örnek vermesi Helm'in dikkatini çekmişti. Fethi Bey, Yalova'da 7 Ağustos gecesi Gazi'ye Mr. Ramsay MacDonald (İngiltere Başbakanı)³² ya da Mr. Henderson'ın (İngiltere Dışişleri Bakanı) Cenova'ya giderken günlük 4 sterlin yevmiye aldıklarını, Saraçoğlu Şükrü'nün (Maliye Bakanı) ise günlük 15 sterlin yevmiye ile Avrupa'ya gittiğini söyleyip, Türkiye'nin İngiltere'den üç kat daha zengin olup olmadığını sorarak İngiliz devlet adamlarını eleştirilerine konu etmişti. Fethi Bey'in yevmiye hesabını konusunda Helm, İngiltere başbakanı ve dışişleri bakanının yurt dışı yolluğu olarak ne kadar aldığını bilmediğini için bir değerlendirme yapamayacağını söylüyordu. Diğer taraftan o, Fethi Bey'in iktidara gelmesiyle olumlu bir rüzgâr estireceğini ve son yıllarda Türkiye dışında yaşamak zorunda kalan Türk inkılâbının önemli isimleri Rauf (Orbay) ile Adnan (Adıvar)'ın geri döneceğini tahmin ettiğini yazmakta ve bu durumun gerçekleşmesi halinde ilginç bir gelişme olacağını bildirmekteydi.

Helm, olası bir iktidar değişikliği konusunda mevcut hükümet üyelerinden Abdülhalik (Renda) Bey ve Şükrü Kaya'nın Fethi Bey ile de çalışabilecek bir görüntü verdiklerini belirtmekte ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Bey'i ise muhtemel yerini kaybedecekler arasında zikretmekteydi. Olası iktidar değişikliğinde Helm'e göre Maliye Bakanı Abdülhalik Bey olacaktı. Çünkü Abdülhalik Bey titiz, dürüst ve sert bir karakter olarak bakanlığı en iyi idare edecek şahıs olarak tanımlanmaktaydı.³³ O, ne kadar farklı senaryolar yazılırsa yazılırsın her zamanki gibi ülkedeki en güçlü istikrarı haklı olarak Gazi'ye

---

³¹ Des Clozières ve Wyatt Osmanlı Devleti'nden kalan borç hamillerinin temsilcileridir. Des Clozières Fransız hamiller temsilcisiyken, Wyatt'ın İngiliz ve Felemenk temsilcisi olduğu anlaşılmaktadır. *Resmî Gazete*, 4 Haziran 1933, Sayı: 2418.

³² Ramsay MacDonald, İngiltere'nin İşçi Partili ilk başbakanı olup, 1929-1935 yılları arasında görev yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.gov.uk/government/history/past-prime-ministers/james-ramsay-macdonald> (E.T.: 27.09.2015).

³³ SCF iktidara gelmesi de Helm'in Abdülhalik Bey ön görüşünü gerçekleştirecekti ve Abdülhalik Bey, Aralık 1930'da Şükrü (Saraçoğlu) Bey'in yerine Maliye Bakanlığı görevine getirilecekti.

dayandırmaktaydı. Ona göre Gazi'nin aniden sahneden kaybolması Türkiye'nin çektiği zahmetlere rağmen tekrar uçurumdan düşmesi demektir.³⁴

Helm Fransız Büyükelçisi Mösyö Chambrun³⁵ ile yapmış olduğu görüşmeyi de İngiltere Dışişleri Bakanlığına rapor etmişti. Fransız Büyükelçisi, Helm'e bir öğlen yemeğinde Fethi Bey ile bir araya geldiği ifade ederek, Fethi Bey'i çok iyimser ve kendinden emin birisi olarak tanımlamıştı. O, Fethi Bey'in Halk Partisinden önemli sayıda milletvekilinin ayrılarak kendisine katılmasını beklemediği ancak tüm ülkenin arkasında olduğuna dair bir inanç taşıdığını söylemişti. Mösyö Chambrun, yılsonuna kadar İsmet Paşa'nın iktidardan düşürülmesi sağlanmadıkça gelecek yıl yapılacak olan seçimlerde bir iktidar değişikliğinin olmayacağı düşüncesindeydi. Fransız Büyükelçisine göre şuanda Fethi Bey'e yapılacak en büyük kötülük Fransız ve İngiliz basınının tahvil sahiplerine İsmet Paşa'dan ziyade Fethi Bey'in daha iyi koşullar sağlayacağı yönünde haber yapmalarını görmekteydi. Büyükelçi böylesi haberlerin Fethi Bey'e zarar vereceğini, dolayısıyla bu haberlerin yerine basının Fethi Bey'in kişiliğine yönelmesini ve Gazi tarafından atılan demokratik adımlara yoğunlaşılması gerektiğini Paris'e iletmişti. Fransız Büyükelçi dış borçlar konusu gündeme getirilmeden yürütülecek bir algı operasyonunun Fethi Bey'e önemli katkılar sağlayacağı görüşündeydi. Chambrun, Fransa ve İngiltere'nin bazı endişelerine rağmen Türkiye'nin Milletler Cemiyetine üyeliğini desteklemesi gerektiğini Helm'e söylemiş ve yeni parti genel sekreteri (Mehmet Nuri Conker) ile yaptığını görüşmede de Milletler Cemiyetine katılımı sağlayacak tek kişinin Fethi Bey olarak görüldüğü düşüncesinin kendisine söylendiğini Helm ile paylaşmıştı.

Helm, Çankaya hizbinin üyesi olarak tanımladığı ve ismini vermediği bir milletvekilinin kendisine Gazi'nin bir değişim gerçekleştirme kararı verdiğini yazmaktaydı. Bu milletvekili Gazi'nin diktatör olmadığını göstermek için Fethi Bey'i başbakan yapacağını ve İsmet Paşa'yı birkaç yıl dinlendireceği görüşünde olduğunu ifade etmekteydi. Helm'e göre özellikle tahvil sahipleri ile yapılan anlaşmaya İsmet Paşa'nın taraftar olmaması, Gazi ve Fethi Bey'in taraftar olması iktidar değişikliği söylemlerini artırmaktaydı.³⁶

Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kapatılması

---

³⁴ *TNA*, FO, 371/14854. Mr. Helm'den Mr. Rendel'e (Dışişleri Bakanlığı Doğu Dairesi Başkanı) 12 Ağustos 1930.

³⁵ Pineton de Chambrun: 14 Nisan 1928 tarihinde Fransa'nın Ankara büyükelçiliği görevine atanmış ve 29 Temmuz 1933'e kadar bu görevi yürütmüş, genel sıralamada Fransa'nın 62. Ankara Büyükelçisidir. <http://www.ambafrance-tr.org/1525-ten-itibaren-Buyukelciler> (E.T. 17.09.2015).

³⁶ *TNA*, FO, 371/14854. Mr. Helm'den Mr. Rendel'e 20 Ağustos 1930.

Genel olarak SCF'nin kapatılması iki ayrı açıdan değerlendirilebilir; bunlardan ilki CHF'nin bir muhalefet partisi düşüncesini kabullenememesi, ikinci ise Gazi Mustafa Kemal'in SCF'ye karşı değişen tutumudur.³⁷

SCF'nin kısa süre içerisinde halktan almış olduğu destek CHF için beklenmeyen bir durumdu. Bu nedenle CHF'nin önde gelenleri yeni partinin Atatürk aleyhinde olduğunu, şeriatı ve saltanatı getirmek istediğine dair propaganda ile siyasî arenanın tek aktörü olmaya yönelmişlerdi.³⁸ Başka bir deyişle CHF iktidar halısının ayağının altından kaydığını anladığından³⁹ Gazi Mustafa Kemal'i sahaya sürmek için elinden geleni yapmıştır.⁴⁰ Çünkü gelişmeler ne olursa olsun, terazinin kefesinde Mustafa Kemal olunca, bu kefe sonunda herhalde ağır basacaktı.⁴¹

Yakup Kadri, Serbest Fırka'nın kapatılma nedenini "irtica" olarak göstermekte, ancak bu faaliyetlerde partinin genel başkanı ile üst düzey yöneticilerinin payı olmadığını ifade etmektedir.⁴² Benzer şekilde Hilmi Uran da, inkılâp karşıtlarının SCF'de toplandığını ancak partiyi teşkil edenlerin aksine taşra teşkilatlanmasında böyle bir yapılanma olduğundan bahsetmektedir.⁴³

---

³⁷ Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, Karacan Yayınları, basım yeri yok 1982, s. 205. Memleket ve rejim için ciddi tehlikeler baş gösterince Mustafa Kemal Paşa harekete geçmek zarureti duymuştu. Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. 2, Yapı Kredi A.Ş., İstanbul 2004, s. 442-443.

³⁸ SCF aleyhine yapılan propagandanın en önemli dayanaklarından olan laiklik düşüncesi, muhalefeti yok etmek için bir silah haline getirilmişti. Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 51.

³⁹ Halkın SCF'ye gösterdiği beklemedik ilgi CHF iktidarını tehlikeye düşürebilirdi. Şükrü Karatepe, *Tek Parti Dönemi*, İz Yayıncılık, 4. Baskı, İstanbul, 2011, s. 35. SCF'nin kuruluştan hemen sonra iktidarı hedeflemesini eleştiren Soyak, CHF'yi fiilen idare edenler iktidarı kaybetmeme adına normal mücadelenin dışına çıkıp, SCF'nin hatalı hareketlerini fırsat bilerek devlet teşkilâtını kendi lehlerinde kullanıp yeni partiye göz açtırmamak için çabaladığını da ifade etmektedir. Soyak, *a.g.e.*, s. 441-442.

⁴⁰ CHF'nin hızla büyüyen iktidarı yitirme korkusu, içinde olanları öylesine sarmıştır ki, tek kurtuluş ve ümit çaresi olarak Mustafa Kemal Paşa'yı yanlarına çekmeye çalışmışlardır. Goloğlu, *a.g.e.*, s.313.

⁴¹ Aydemir, *a.g.e.*, s. 373.

⁴² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2012, s. 96, 103.

⁴³ Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008, s. 199-200. Hatıralarında Uran parti (CHF) müfettişi olarak, 1930 Belediye Seçimlerine dair (SCF'nin başarıları dolayısıyla olsa gerek) bir rapor hazırlamıştır (s.479-487). Raporda SCF tabanı bütün şer odaklarının (esrarkeş, serseri, kaçakçı, döneç vb.) toplandığı bir fırka olarak tanımlanmaktadır (s. 482). Bu durum CHF mensupları tarafından sık sık dile getirildiği için olsa gerek Fethi Bey Meclis kürsüsünde şöyle diyecektir: "Efendiler, bir zat Halk Fırkasının mutemedidir, onun ahlâk ve evsafına asla toz kondurulmaz, fakat bu mutemet Serbest Cumhuriyet Fırkasına intisap ettiği dakikadan itibaren hiç de şayanı itimat bir adam değildir.

Taner Timur, partinin kapatılma gerekçesi olarak belediye seçimlerinde kazanmış olduğu başarıların⁴⁴ CHF iktidarını tehdit etmesinden ileri geldiğini belirtmektedir.⁴⁵ Falih Rıfkı, kapatılış sürecinde Fethi Bey'i suçlamakta, Serbest Fırkayı devrim karşıtlarının toplandığı bir hareket olarak nitelendirmekte ve SCF'nin feshedilmesi ile büyük tehlikenin bertaraf edildiğini söylemektedir.⁴⁶ Fethi Okyar'ın anılarını yayına hazırlayan yazarlar ise irtica gibi bir durumun söz konusu olmadığını belirtmekte ve irtica vurgusunu Halk Fırkasının kendisini savunmak için kullandığını ifade etmektedirler.⁴⁷ Diğer taraftan bu yazarlar kapatılışı, CHF'nin İzmir Olayları⁴⁸ dolayısıyla tek taraflı olarak SCF'yi suçlamasına, CHF yanlısı basın bu minvalde haberler yapmasına, nihayetinde de Gazi'yi de anarşist ve çapulcuların Halk Fırkası binalarına saldırdıklarına ikna etmelerine bağlamaktadırlar.⁴⁹ Mete Tunçay, SCF'nin belediye seçimlerinde başarılı sonuçlar almasının iktidara gelme isteğini kamçılmasına ve bu durumun

---

Mürtecdir, fesatçidir, ahlaksızdır. Bu mantıksızlık gülünç değil midir?”, *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 3, C. 21, 84. Birleşim, 2 Eylül 1930, s. 37; Ahmet Ağaoglu da suçlamalara yönelik olarak Fethi Bey ile aynı görüşteydi, Tevfik Çavdar, “Serbest Fırka”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.8, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 2056-2057; diğer taraftan CHF yerel teşkilatları SCF üyelerinin profilleri hakkında bir takım çalışmalar yürütüp merkeze rapor etmişlerdi. Bu çalışmalardan hazırlanan verilere göre SCF'nin üye yapısının nasıl olduğu konusu için bkz. Derviş Kılınçkaya, “Serbest Cumhuriyet Fırkasının Toplumsal Tabanı ve Cumhuriyet Halk Partisi”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:8, S. 15, Bahar 2012, s. 14-16.

⁴⁴ 502 belediye başkanlığı için yapılan 1930 Belediye seçimlerine SCF 37 vilayet dahilinde katılmış ve 40 noktada başarılı olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 163-190. İngiliz Arşivinde SCF'ye ilişkin konuların yer aldığı klasörlerde belediye seçimlerine dair herhangi bir kayıta tesadüf edemedik. Ancak her şeyi rapor eden elçilik görevlilerinin belediye seçimlerini atlaması pek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla katalog ve SCF ile ilgili kayıtlarda yer almayan 1930 belediye seçimlerinin başka bir klasörde bulunması kuvvetle muhtemeldir.

⁴⁵ Timur, *a.g.e.*, s. 178.

⁴⁶ Atay, *a.g.e.*, s. 585-587.

⁴⁷ Okyar-Seyitdanhoğlu, *a.g.e.*, s. 174-176.

⁴⁸ İzmir Olayları: Başvekil İsmet Paşa Sivas'ta demiryolu açılışında SCF'nin kuruluşundan itibaren hükümete yönelttiği eleştirilere cevap vermişti. Fethi Bey ve SCF önderleri kuruluşun sonra Batı Anadolu gezisine çıkmış ve İzmir'de yoğun ilgiyle karşılanmışlardır. Fethi Bey, İsmet Paşa'nın eleştirilerine İzmir'den cevap vermiştir. Ancak SCF'nin halktan görmüş olduğu ilgi sırasında bir takım tatsız hadiseler yaşanmıştır. CHF yanlıları olayları Gazi'ye anlatırken anarşist ve çapulcuların Halk Fırkası binalarına tecavüz ettiklerini söylemişlerdir. İnönü'nün Sivas nutku farklı kaynaklarda bulunmakla beraber 22 sayfa olarak ayrı basımı da yapılmıştır: *Başvekil İsmet Paşa Hazretlerinin Sivas'ta İrat Buyurdukları Nutuk*, Hariciye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü (Yayınları): 2, Hariciye Vekâleti Matbaası, Basım yeri yok, 1930. Konuşmanın özeti için bkz. *Cumhuriyet* 31 Ağustos 1930, *Akşam*, 1 Eylül 1930. Fethi Bey'in nutku için bkz. Mete Tunçay, *75 Yılda Düşünceler Tartışmalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 32-35. Özeti için bkz. *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1930, *Akşam*, 9 Eylül 1930.

⁴⁹ Okyar-Seyitdanhoğlu, *a.g.e.*, s. 178-181.

da partinin kapatılmasında en önemli etken olduğuna dikkat çekerken,⁵⁰ Tevfik Çavdar ise ekonomik bunalımların toplumsal muhalefeti tetiklemesi üzerinde durmakta⁵¹ ve belediye seçimlerinin SCF için sonun başlangıcı olduğunu belirtmektedir.⁵²

SCF'nin kapatılış süreci İngiliz Büyükelçi Clerck tarafından yakından takip edilmiştir. Clerck İngiliz Dışişlerine konu ile ilgili iki telgraf göndermişti. İlk telgrafta Clerck, Fethi Bey'in Gazi'yi CHF genel başkanlığından istifa ettirmek için çabaladığını ancak başaramadığını⁵³ ve bunun neticesinde de Cumhurbaşkanı ile bir çatışmaya girmekten kaçınması gerektiğinin farkında olduğunu yazmaktaydı. Her ne kadar Fethi Bey SCF'nin feshedilmesi noktasında halka makul bir gerekçe sunmak için yeterince çekişme olduğunu, dolayısıyla ayrışmalara gerek olmadığını dillendirse de Clerck, SCF'nin feshi konusunda yüzeysel açıklamaların değil derin ilişkilerin etkili olduğu görüşündeydi. O, tüm yaşananlara rağmen parti kapatılmadan bir hafta öncesine kadar Fethi Bey'in çok umutlu olduğunu ancak bir olayın bütün umutları paramparça ettiğini dile getirmekteydi. Bu olay Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak Paşa'nın Karadeniz, İç Anadolu ve Doğu Bölgelerine

---

⁵⁰ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 6. Basım, Ankara, 2012, s. 272.

⁵¹ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, 4. Basım, Ankara 2008, s. 329.

⁵² Çavdar, agm., s. 2057.

⁵³ Clerck, Fethi Bey'in başından itibaren parlamenter muhalefete inanmadığını, bu yüzden partili Cumhurbaşkanı uygulamasını değiştirmek için çabaladığını yazmaktaydı. Bu anlamda Fethi Bey'in Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu gibi bir başkanlık sistemini getirmeye çalıştığını ve devlet başkanının halkoyuyla seçilmesi gerektiğine dair bir inanca sahip olduğunu söylemekteydi. Clerck, Fethi Bey'in Gazi'yi günlük politikalara karışmayacak bir sisteme dâhil etmek için çabaladığını ancak başaramadığını ifade ediyordu.

gerçekleştirmiş olduğu ziyaretlerden sonra Ankara'ya dönüp⁵⁴ Gazi'ye bütün ordu komutanlarının SCF'ye karşı olduğunu bildirmesiydi.⁵⁵

Clerck, Cumhurbaşkanı ile Genelkurmay Başkanı'nın görüşmesinden sonra Gazi tarafından Fethi Bey'e verilen desteğin birden kaybolduğunu ve böylelikle artık yeni partinin yok olmaya mahkûm olduğunu söylemekteydi. Clerck'e göre yeni partinin politikalarına devam etme gibi bir karar alması şiddet eylemlerini artırabilirdi. Ayrıca yeni parti kendisini feshetmeyip devam yönünde bir karar almasıyla İzmir Suikastı benzeri bir komplo⁵⁶ durumuyla karşılaşabilirdi.⁵⁷

Clerck ikinci telgrafında ise Fethi Bey ile yapmış olduğu bir görüşmeye dair izlenimlerini aktarmaktaydı. Bu telgrafa göre o, Fethi Bey'in, Gazi'nin gözünden düştüğü kanaatine varmıştı.⁵⁸ Fethi Bey aynı zamanda yeni partinin kuruluşundan beri Mustafa Kemal'e parti politikalarının dışında ve partiler üstü bir konumda olmasını, yani Halk Partisi başkanlığından istifa etmesi gerektiğini söylemiş, bunlar gerçekleşmediği takdirde sonucun başarısızlıkla neticeleneceği görüşünü yinelemişti. Clerck'a göre Mustafa Kemal bu durumun aksini kanıtlamak için ısrar etmiş ve Fethi Bey'in görevi alması için baskı kurmuştu. Fethi Bey sözlerine devam ederek, isteksizce de olsa 25 yıllık yakın arkadaşının teklifini kabul ettiğini, ülkesi için böylesi bir görev çağrısına duyarsız kalamayacağını söylüyordu. Bununla birlikte Clerck, Fethi Bey'in taşımış olduğu endişelerinde haklı olmakla beraber bu endişelerin partinin kapanmasından başka hiçbir amaca hizmet etmediğini yazıyordu. Fethi Bey, Clerck'a SCF'nin kuruluş döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisini oluşturan milletvekillerinin

---

⁵⁴ Fevzi Paşa, Doğu'da meydana gelen Kürt ayaklanmalarını yakından inceleyip gerekli tedbirleri almak üzere görevlendirilmişti. "Fevzi Paşa Ağrı Dağı'na gitmek üzere dün Ankara'dan hareket ettiler", *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1930; "Fevzi Paşa Erzurum'da", *Cumhuriyet* 24 Eylül 1930; "Fevzi Paşa bugün Van'a muvasalat edeceklerdir", *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1930; "Fevzi Paşa Van'da", *Cumhuriyet*, 4 Ekim 1930; "Fevzi Paşa Diyarbakir'e vardı", *Cumhuriyet*, 7 Ekim 1930; "Fevzi Paşa Urfa'da", *Cumhuriyet* 12 Ekim 1930, "Fevzi Paşa cenup yoluyla Siirt'e gitmektedir", *Cumhuriyet*, 14 Ekim 1930; "Fevzi Paşa Mardin'de", *Cumhuriyet* 17 Ekim 1930; "Fevzi Paşa Elaziz'den Malatya'ya gitti", *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1930; "Fevzi Paşa Tokat'a teşrif ettiler", *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1930, "Fevzi Paşa Amasya'da", *Cumhuriyet*, 23 Ekim 1930, "Fevzi Paşa maiyetiyle dün Samsun'a teşrif ettiler", *Cumhuriyet*, 24 Ekim 1930; "Fevzi Paşa bugün Yozgat'ta", *Cumhuriyet*, 26 Ekim 1930; "Fevzi Paşa Ankara'ya avdet etti", *Cumhuriyet*, 29 Ekim 1930.

⁵⁵ Amerikan Büyükelçisi Grew, SCF ile Genelkurmay arasında demiryolunun önemi konusunda fikir uyuşmazlığı olduğu ve dolayısıyla Fevzi Çakmak'ın da Fethi Bey'e karşı çıktığından bahsetmektedir. Grew, *a.g.e.*, s. 208.

⁵⁶ İngiliz Büyükelçi Clerck burada TCF'lilerin siyaset arenasından tasfiye edildiği İzmir suikastına gönderme yapıyor ve muhalif seslerin bir "komplo" ile temizlendiğine ve dolayısıyla SCF'nin de başına da böylesi bir olayın gelebileceğine kâni olduğunu ima ediyordu.

⁵⁷ *TNA*, FO, 371/14585. Sir G. Clerck'ten Dışişleri Bakanlığına 24 Kasım 1930.

⁵⁸ *TNA*, FO, 371/14585. Sir G. Clerck'ten Lancelot'a (Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı), 27 Kasım 1930.

maalesef cahil ve kültürsüz bir kalabalık olduğunu, böylesi adamlarla Türkiye’de iyi bir hükümet kurmak için umut olmadığını söylüyordu. Buna karşı Clerck bu sözleri Fethi Bey’in maruz kaldığı haksız saldırılara bağlayıp kişisel bir nefret olarak değerlendirmekteydi. Ayrıca Fethi Bey’in iktidara gelmesiyle dahi bu Meclis yapısının kolay kolay değişmeyeceğini söyleyen Clerck, mevcut milletvekillerinin aslında ülkedeki genel geri kalmışlığı temsil ettiğini vurguluyordu. Fethi Bey, yeni partinin kuruluşu sırasında bazı olaylar karşısında şaşırıldığını söylüyordu. Öyle ki İzmir’de izdiham dolayısıyla konuşmasını güçlükle yaptığını, hükümete karşı böylesi büyük bir tepkinin var olduğundan haberdar olmadığını itiraf ediyordu. Bununla birlikte o, polisin olayları aptalca açık bir isyan olarak yorumlayıp şiddetle müdahale etmesini yaşanan gerilimi tırmandıran gelişme olarak tanımlıyordu. Fethi Bey geleceğe dair yapacakları konusunda da konuşmuştu. O içinde barındırdığı muhalefet duygusunun gerçek ve güçlü olduğunu ancak mevcut düzen içerisinde bu durumun anayasal olarak ifade edilmesinin güç olduğu görüşündeydi. Clerck telgrafını Fethi Bey’in milletvekilliği görevinde kalıp bu şekilde hükümeti eleştirmek ve kısa süre içerisinde de görüşlerini açıklamak için bir gazete çıkarma hazırlığında olduğunu ifade ederek sonlandırıyor.⁵⁹

Bu telgraflar haricinde Büyükelçi Clerck 1930 tarihli Türkiye yıllık raporu iç gelişmeler başlığı altında olayların bir özetini sunmuştu. Bu rapora göre SCF’nin kuruluşu halk arasında büyük bir heyecan yaratmış ve basın özgürlüğü düşüncesi İsmet Paşa Hükümetinin çok sevilmediğini göstermişti. Buna karşı İsmet İnönü mücadeleye girişmeden iktidarı terk etme düşüncesinde değildi. Clerck raporda İsmet Paşa’nın muhalefetin giderek güçlenmesi karşısında Halk Partisi gerçek Başkanı Mustafa Kemal’i göreve çağırdığını ve bazı politikalarında değişiklik yapmaya söz vererek onu ikna ettiğini ifade etmekteydi. Nitekim Adalet, Milli Eğitim, Maliye ve Bayındırlık Bakanlıklarında değişikliğe gidildi. Bu girişimler neticesinde Gazi, Halk Partisine olan kalbi bağlılığına geri dönmüştü. Clerck tarafından vurgulanan önemli bir unsurda SCF’ye karşı ordunun tutumuydu. Büyükelçi ordunun Fethi Bey’e karşı olduğunu rapor ediyordu. Yeni parti belediye seçimlerine girmekle beraber seçim sonuçlarından daha çok seçime karşı yapılan hükümetin müdahalesini dile getirmekteydi. Öyle ki hükümetin sandıklara müdahale ettiği, gizli oy kullanma özgürlüğünün hiçe sayıldığı, seçim kampanyası sürecinde yeni partiye karşı kamu görevlilerinin kötü

---

⁵⁹ Büyükelçinin de belirttiği gibi Ali Fethi Bey ve SCF’nin yetkilileriyle birlikte “Kürsü” adında bir gazete çıkarma kararı almış ancak bu gazete çıkarılamamıştır. İhsan Sabri Balkaya, *Ali Fethi Okyar*, TTK, Ankara, 2005, s. 339-340.

davrandığı ve hatta saldırılarda bulunduğu vurgulanıyordu.⁶⁰ Clerck bu durumu yeni partiye karşı tarafsız bir ortam olmadığı görüşüyle değerlendirmekte ve yeni parti mensuplarının da artık Gazi'nin Halk Partisini aleni bir şekilde desteklediğine dair Fethi Bey'i inandırdıklarını yazmaktaydı. Büyükelçi nihayetinde ise Gazi'nin doğrudan doğruya muhalefeti kendisinin ayarladığını ve bu nedenle Fethi Bey'in başka alternatifi olmadığından partiyi feshettiğini belirtiyordu.⁶¹

Sonuç

Serbest Cumhuriyet Fırkası denildiğinde kaynaklar genellikle, “güdümlü muhalefet”, “demokrasi vanası”, “meclisin havalandırılması/hava değişikliği”, “emniyet sübabı” “muvazaalı/danışıklı dövüş”, “blöf”, “kontrollü muhalefet”, “muhalefet senaryosu”, “yapay/sunî muhalefet” “anlaşmalı parti”, “demokrasi deneyi”, “göstermelik muhalefet”, “vesayet partisi/demokrasisi”, “yapay nefes alma noktası”, “yönetim altında bir parti”, “köksüz bir teşekkül” ifadelerini sarf etmektedirler. Bu isimlendirmelerin nedeni ise fırkanın kuruluş ve kapatılış sürecinde yaşadığı gelişmelerin özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Özellikle fırka kuruluşunda yöntem olarak, yasal işlem süreci öncesinde sıra dışı bir yol takip edilmesi, yani Dâhiliye Nezaretine başvurma yerine Mustafa Kemal ile Fethi Bey arasında açık bir mektuplaşma gerçekleşmesi, baştan bir anlaşma yapıldığı izlenimini vermişti. Dolayısıyla fırka kuruluşunda yasal bir izinden ziyade siyasî bir izin söz konusu olmuş, yasal işlemler mektuplaşmanın ardından gerçekleşmişti.⁶² İngiliz belgelerinde de partinin kuruluşu ile ilgili olan mektuplaşma *yeni bir moda* olarak nitelendirilmiş, siyaset tarihinde örneği görülmemiş bir vaka olarak değerlendirilmişti. Bilhassa bir elçinin açıktan cumhurbaşkanına hitaben hükümetin politikalarını eleştiren bir mektup yazması ve cumhurbaşkanının da bu mektuba cevap vermesi *yapay/sunî* olarak görülmüştü.

---

⁶⁰ Hükümetin Belediye seçimlerine müdahale edip, seçmenlere tehditlerde bulunduğunu Fethi Bey Meclis kürsüsünde de dile getirmiştir. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 3, İçtima: 3, 84. Birleşim, 2 Ekim 1930, s. 39.

⁶¹ *TNA*, FO, 371/15376 Annual Report on Turkey for 1930. SCF'nin feshedilmesini haber yapan bazı İngiliz gazeteleri için bkz. *Nottingham Evening Post*, 15 Kasım 1930, s. 1; *Lancashire Evening Post*, 17 Kasım 1930, s. 5; *Hartlepool Mail*, 17 Kasım 1930, s. 2; Türkiye'deki basının tepkisi konusunda ise bkz. Abdülhamit Avşar, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998, s. 189-190.

⁶² Fethi Bey'in parti kurmak amacıyla Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektup 11 Ağustos 1930, Mustafa Kemal Paşa'nın Fethi Bey'e verdiği cevap ise 12 Ağustos 1930'dur. Bununla birlikte Serbest Cumhuriyet Fırkasının İstanbul valiliğine yapmış olduğu resmi başvurunun tarihi de 12 Ağustos 1930'dur. Turan, *a.g.e.*, s.297; Başvuru incelemesi kısa sürmüş ve SCF'nin kurulmasıyla ilgili işlemler görülmemiş biz hızla tamamlanmıştır. Çavdar, *a.g.e.*, s. 330.

SCF'nin parti programının uygulanabilirliği İngilizler tarafından da kabul görmüştür. Programın dış politika hedefleri doğrultusunda Milletler Cemiyetine girilme sürecini hızlandıracağı, iç politikada kişisel teşebbüs ve yabancı sermayeye açık oluşunun iktisadî hayata bir canlılık getireceğine inanılmaktadır.

SCF'nin kuruluşu, benimsemiş olduğu program ve Fethi Bey'in kişiliği Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal eden borçlar meselesi dolayısıyla da alacaklı olan Avrupa devletlerinin dikkatini çekmişti. Borçların ödenmesi konusunda ilk zamanlardan beri Fethi Bey ve İsmet Paşa farklı düşüncelere sahiptiler. Fethi Bey borçların altın ile İsmet Paşa ise kâğıt para ile ödenmesine taraftardı (nihayetinde İsmet Paşa'nın dediği olacaktı). Alacaklı Avrupa Devletleri borçların tahsil konusunda SCF ile daha iyi anlaşılacağı inancına sahiptiler. Bu nedenle iktisadî açıdan mevcut iktidara iyi bir alternatif olarak değerlendirilen SCF'nin dış basında yıpratılmaması için Fransız elçisinin kendi gazetelerine telkinde bulunduğunu dile getirdiği görölmektedir. Bu anlamda özellikle Osmanlı borçları konusunda Fethi Bey iktidarının çok yararlı olacağına yönelik haberlerin SCF'yi yıpratmasından endişe edilmektedir. Dolayısıyla dış borçlar konusu bir kenara bırakılarak, Fethi Bey'in kişiliği ile ilgili olumlu haberler yapılması yoluyla kitle yönlendirmesinin/maniplasyonunun hedeflendiğini anlaşılmaktadır. Diğer taraftan İngiltere ise olası bir iktidar değişikliğini Fransa'nın zaferi olarak yorumladığından İngilizlerin Fransızlar kadar Fethi Bey yanlısı olduğunu söylemek mümkün değildir. İngilizlerin, Fethi Bey'in Paris büyükelçiliği sırasında Fransa iş çevreleri ile kurmuş olduğu iyi ilişkiler dolayısıyla ikinci planda kalma endişesi taşıdıkları anlaşılmaktadır.

İngiltere'nin Türkiye'deki görevlileri SCF'nin kapatılmasını, CHF'nin iktidarı kaybetme korkusuna ve orduya bağlamaktadırlar. Bu anlamda ordunun sözcülüğü yapan isim olarak Mareşal Fevzi Çakmak zikredilmektedir. İngilizler, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın Kürt ayaklanmaları dolayısıyla ülkenin doğu ve güneydoğusunda -önemli bir kurmay heyeti ile- incelemelerde bulunmasını askerî hedeflerin yanı sıra SCF konusunda da bir ön çalışma niteliğinde görmekteydiler. Öyle ki bu inceleme gezisinden sonra ordunun -ya da ordu komutanlarının- SCF'ye karşı olduğu ve bu nedenle de Mustafa Kemal Paşa'nın SCF'den desteğini çektiği düşünölmektedir. Yani İngilizlere göre SCF'nin kapatılma gerekçesi büyük oranda ordu menşelidir. Bu görüşe Amerikan Büyökelçisi Grew de katılmaktaydı. Dönemi anlatan hatıratlarda ve daha sonra hazırlanan telif eserlerde yeni partinin kapatılmasında yoğun bir şekilde işlenen irtica vurgusu ise İngilizler tarafından bahse konu edilmemiş bahane olarak görölmüştür.

Kaynaklar

- AKGÜN Sibel (2012) İngiltere'nin Sömürge Yönetim Sistemi'nin Kıbrıs'ta Uygulanma Biçimi: Kavanin Meclisi, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 45, S. 4, (Aralık), s. 73-93.
- Akşam (1930) 1 Eylül, 9 Eylül.
- AKŞİN Sina (1970) Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusan, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 26, S. 1, Ankara, s. 19-39.
- ALKAN Mehmet Ö. (2010) En çok Bildiğimizden Kuşkulunmak -2: Mustafa'dan Kamâl'a Atatürk'ün İsimleri, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 204, (Aralık), s. 23-31.
- ASLAN Yavuz (2001) *TBMM Hükümeti Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- ATAY Falih Rıfki, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul, basım tarihi yok.
- ATEŞ Nevin Yurdsever (1998) *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Der Yayınları, İstanbul.
- AVŞAR Abdülhamit (1998) *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- AYDEMİR Şevket Süreyya (2010) *Tek Adam*, C. 3, Remzi Kitabevi, 25. Basım, İstanbul.
- BALKAYA İhsan Sabri (2005) *Ali Fethi Okyar*, TTK, Ankara.
- Başvekil İsmet Paşa Hazretlerinin Sivas'ta İrat Buyurdukları Nutuk*, Hariciye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü (Yayınları): 2, Hariciye Vekâleti Matbaası, Basım yeri yok, 1930.
- Cumhuriyet (1930) 11 Ağustos, 12 Ağustos, 31 Ağustos, 8 Eylül, 16 Eylül, 24 Eylül, 1 Ekim, 4 Ekim, 7 Ekim, 12 Ekim, 14 Ekim, 17 Ekim, 20 Ekim, 22 Ekim, 23 Ekim, 24 Ekim, 26 Ekim, 29 Ekim.
- ÇANAKÇI Halis (2008) *Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Yarın Gazetesine Yansımaları*, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- ÇAVDAR Tevfik (1983) Serbest Fırka, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.8, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 2052-2059.
- (2008) *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, 4. Basım, Ankara.
- ÇEVİK Zeki (2002) *Millî Mücadele'de "Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na" Geçiş*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- DEMİREL Ahmet (2000) *Birinci Meclis'te Muhalefet*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- EMRENCE Cem (2006) *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- GOLOĞLU Mahmut (2009) *Devrimler ve Tepkileri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- GÖZCÜ Alev (2013) *1929 Dünya Ekonomik Buzurunu ve Türkiye*, Libra Kitap, İstanbul.
- GREW Joseph (2003) *Atatürk ve Yeni Türkiye*, çev. Gülşen Ulutekin, Kamil Yüceoral, Gündoğan Yayınları, Ankara.

- GÜNEŞ İhsan (2009) *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- GÜNEŞ İhsan (2012) *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- GÜRKAN Ülker (1964) S.S.C.B. Siyasî Rejiminin Ana Hatları, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 21, S. 1, s. 155-198.
- Hartlepool Mail (1930) 5 Eylül, 17 Kasım.
- <http://www.ambafrance-tr.org/1525-ten-itibaren-Buyukelciler>
Erişim Tarihi:17.09.2015.
- http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1934/henderson-bio.html
Erişim Tarihi: 08.09.2015.
- <https://www.gov.uk/government/history/past-prime-ministers/james-ramsay-macdonald> Erişim Tarihi: 27.09.2015.
- İNÖNÜ İsmet (1998) *İsmet İnönü'nün Hatıraları Cumhuriyetin İlk Yılları I (1923-1938)*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul.
- KARAOŞMANOĞLU Yakup Kadri (2012) *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul.
- KARATEPE Şükrü (2011) *Tek Parti Dönemi*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- KARPAT Kemal (2010) *Türk Demokerasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- KILINÇKAYA Derviş (2012) Serbest Cumhuriyet Fırkasının Toplumsal Tabanı ve Cumhuriyet Halk Partisi, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:8, S. 15, (Bahar), s. 3-18.
- KIRAN Abdullah (2008) Milletler Cemiyeti ve Önlenemeyen Savaş, *Girne American University Journal*, Yıl: 3, S. 6, s. 19-36.
- KOÇAK Cemil (2006) *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Lancashire Evening Post (1930) 17 Kasım.
- Nottingham Evening Post (1930) 15 Kasım.
- OKYAR Osman - SEYİTDANLIOĞLU Mehmet (2007) *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Resmi Gazete (1933) 4 Haziran.
- SOYAK Hasan Rıza (2004) *Atatürk'ten Hatıralar*, C. 2, Yapı Kredi A.Ş., İstanbul.
- SOYSAL İlhami (1983) Türk Siyasal Yaşamında Yer Almış Başlıca Siyasal Dernekler, Partiler ve Kurucuları”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.8, İstanbul, s. 2010-2018.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 3, C. 21, 84. Birleşim, 2 Eylül 1930.
- The National Archives, Foreign Office, 371/14585.
- The National Archives, Foreign Office, 371/14854.
- The National Archives, Foreign Office, 371/15376.

- TİMUR Taner (2008) *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara.
- TUNAYA Tark Zafer (2007) *Türkiye’de Siyasal Partiler - İkinci Meşrutiyet Dönemi-*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul.
- TUNAYA Tark Zafer (2009) *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Basım, İstanbul.
- TUNÇAY Mete (1999) *75 Yılda Düşünceler Tartışmalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- TUNÇAY Mete (2012) *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 6. Basım, Ankara.
- TURAN Şerafettin (2005) *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap 1. Bölüm, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, Ankara.
- URAN Hilmi (2008) *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- UYAR Hakkı (2012) *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayıncılık, İstanbul.
- Western Morning (1930) 8 Ekim.
- YETKİN Çetin (1982) *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, Karacan Yayınları, basım yeri yok.
- Yorkshire Post and Leeds Intelligencer* (1930) 22 Ağustos.
- ZÜRCHER Erik Jan (2013) *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, 4.Baskı, İstanbul.
- ZÜRCHER Erik Jan (2015) *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, 30. Basım, İstanbul.